

тема:

Опікунська рада
НААУ виділила
200 тис. гривень
допомоги
постраждалим
адвокатам
Херсонщини

с. 3

Лідером
Європейської
асоціації
молодих
адвокатів став
українець

с. 5

Дайджест
діяльності
комітетів
та секцій НААУ
за травень –
червень
2023 року

с. 15

Історія
адвокатури:
Київська
адвокатура
у 20-ті роки
XX століття

с. 60

КИЇВСЬКА АДВОКАТУРА У 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Валерій Філімоніхін, історик, юрист, учасник Всеукраїнського Проєкту «Історія адвокатури України» Центру досліджень адвокатури і права НААУ, вчений секретар Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

Продовжуємо знайомити адвокатську спільноту з матеріалами наукового дослідження історика Валерія Філімоніхіна «Київська адвокатура на зламі епох: витоки, долі, репресії». Період 1920-х років став для української адвокатури початком входження у радянський період її існування. Деякий час ставлення більшовиків до неї було двозначним. З одного боку, адвокатуру вважали захисницею інтересів буржуазії, а з іншого, зважали на її внесок у боротьбу з царським режимом. Проте, зруйнувавши економічні та правові підвалини державності, більшовицький режим отримав потужного опонента — величезну масу адвокатів, яких позбавили будь-якої можливості здійснювати свою професійну діяльність, що означало для них втрату єдиного джерела існування.

ЧЕРВОНІ 20-ТІ: ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ АДВОКАТУРИ ПІСЛЯ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ БІЛЬШОВИКАМИ

Більшовицький переворот, який відбувся у жовтні 1917 року в Петрограді, цілком зруйнував існуючу правову систему, зокрема судові заклади та адвокатуру.

Вже у березні 1918 року В. Ленін зазначав: «Новий суд потрібний був, насамперед, для боротьби проти експлуататорів, які намагаються відновити своє панування чи відстоювати свої привілеї або потай протягти, обманом ту чи іншу частинку цих привілеїв. Але, крім того, на суди, якщо вони організовані дійсно на принципі радянських установ, лягає інше, ще важливіше завдання. Це завдання забезпечити суворе проведення дисципліни і самодисципліни трудящих».

Сутність «нового суду» більшовицький лідер виклав в листі до Д. Курського від 17 травня 1922 року: «...суд повинен не усувати терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати і узаконити його принципово, ясно, без фальші і без прикрас»¹. З цього моменту більшовики почали експериментувати з адвокатурою. Замість класичного права біль-

шовики нав'язали «правосвідомість революційного класу», а професійних суддів поміняли на солдатських та робітничо-селянських активістів.

24 жовтня 1917 року Всеросійський центральний виконавчий комітет ухвалив Декрет № 1 «Про суд». Декрет скасував інститути адвокатури, прокуратури, органи кримінальних розслідувань і взагалі всю судову систему. Також декретом встановлювалось, що інтереси особи в суді може представляти будь-який громадянин з громадянськими правами та незаплямованою репутацією. Внаслідок цього до адвокатської практики без обмеження отримали доступ практично всі охочі².

В Україні більшовики розпочали формування своїх, паралельних до легітимних українських, органів влади на I Всеукраїнському з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів за участю селянських депутатів, який відбувся 11(24) — 12 (25) грудня 1917 року у Харкові. На з'їзді вони проголосили Україну «Республікою Рад». У резолюції зазначили, що влада на всій території Української республіки належатиме Всеукраїнському з'їздові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, його Центральному Виконавчому Комітетові й тим органам, які він створить.

¹ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. Київ: Наукова думка, 2014. С. 358.

² Кулинская Н. А. Функционирование института адвокатуры в условиях тоталитарного режима СССР // Адвокатура: минуле і сучасність: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції «Адвокатура: минуле і сучасність» (м. Одеса, 24 — 25 лютого 2012 року) / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьоміна. Одеса: Фенікс, 2012. С. 84 — 87.

Після утворення маріонеткового харківського уряду більшовицька Рада народних комісарів отримала можливість розпочати війну з Українською Центральною Радою, при тому уникаючи звинувачень у розв'язанні війни проти українського національного уряду³.

ЦВК більшовиків 14(27) грудня 1917 року затвердив офіційну назву уряду — Народний Секретаріат Української Робітничо-Селянської Республіки та його окремих секретарів⁴. Створений на швидкоруч нелегітимний Народний Секретаріат УНР почав штампувати власні керівні документи. Одним із перших таких «документів» стала постанова «Про уведення Народного Суду» від 4 (17) січня 1918 року, якою на території радянської Української республіки ліквідовувались всі судові установи, які діяли досі, — «судові палати, окружні, військові та морські, волосні та мирові суди, комерційний суд в Одесі». Пункт 2 постанови: «Усі існуючі інституції: нотаріату, прокурорського догляду, судових дізнавачів, приставів, присяжної та приватної адвокатури скасовувались». Тепер захисником могла стати будь-яка особа, яка досягла 18 років, а до компетенції Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів передавалося право обирати суддів. Була відсутня чітка організація проведення судових засідань — така невизначеність породжувала хаос і свавілля у здійсненні правосуддя⁵. Ухвалена постанова мала явно недемократичний характер щодо української адвокатури і була рецепцією нормативних актів, запроваджених більшовиками у росії.

На початку 1919 року на захопленій частині України більшовики почали активно втілювати в життя затверджене постановою Ради народних комісарів (РНК) УСРР від 14 лютого 1919 року «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали». Це Положення ліквідувало відновлену Центральною Радою після звільнення від більшовицької окупації у лютому 1918 року присяжну та приватну адвокатуру.

Замість них створювались колегії правозаступників при народних судах та окремі — при революційних трибуналах. Члени колегій при судах обиралися з числа громадян, які відповідали умовам, установленим для виборців. У повітах члени колегій обиралися відповідними виконкомом, в містах — міськими радами, а члени колегій правозаступників при ревтрибуналах — губвиконкомом. Встановлювалась обов'язкова участь захисника в усіх справах, які потрапляли до підсудності революційних трибуналів. Проте захисник міг допускатись до стадії попереднього слідства лише з дозволу слідчого.

Дедалі більш небезпечним явищем для української адвокатури ставала її заполітизованість. Яскравим прикладом цього вкрай негативного явища, який підривав всі засади адвокатської етики, став розгляд у Києві 21 — 29 травня 1921 року справи за звинуваченням у контрреволюційній діяльності членів ЦК Української партії соціалістів — революціонерів В. Голубовича (колишнього прем'єр-міністра уряду Центральної Ради), Н. Петренка (голови ЦК УПСР), І. Лизанівського (колишнього члена уряду УНР), І. Часника, Ю. Ярославського, Г. Сиротенка, Ю. Скугар-Скварського. Від сторони захисту виступали П. Шубін та М. Попов. У своїй промові П. Шубін висміяв підсудних, наголосивши на їхній нікчемності. Варто привести уривок з його промови на суді: «Ось ми маємо на лаві підсудних. Кожний з них нікчемний як особистість, бо ми судимо нікчемну партію, яка складалась з клерикалів, яка смердить. Хай кожен з підсудних скаже окремо, хто він такий, і нехай намагатиметься довести, що він заслуговує поблагливості пролетарського суду». Інший правозаступник М. Попов взагалі відмовився від наданого йому слова, пославшись на те, що його товариш по захисту П. Шубін достатньо висвітлив питання, а тому доповнення зайве⁶.

Затверджений ВУЦВК 23 серпня 1922 року і введений у дію з 15 вересня 1922 року Кримінальний кодекс

³ Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 — 1938 рр.): Монографія. К.: Ніка-Центр, 2008. С. 169.

⁴ Аркуша О. Г., Бойко О. В., Бородин Є. І. та ін. Історія державної служби в Україні. У п'яти томах. Т. 2. К.: ТОВ НВП «Ніка-Центр». 2009. С. 165 — 166.

⁵ Кулик М. І. Розвиток інституту адвокатури в період відродження української державності (1917 — 1918 роки) // Адвокатура: минуле і сучасність: матеріали І всеукр. наук. конф. «Адвокатура: минуле і сучасність» (м. Одеса, 22 листопада 2014 р.) / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьоміна. Херсон: Грін Д. С., 2014. С. 85 — 87.

⁶ Кравченко Ю. О. Розвиток адвокатури в Україні після революції 1917 року // Адвокатура: минуле і сучасність: матеріали І Всеукраїнської наукової конференції «Адвокатура: минуле і сучасність» (м. Одеса, 24 — 25 лютого 2012 року) / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. М. Дрьоміна. Одеса: Фенікс, 2012. С. 79 — 80.

УСРР був підготовлений у рамках так званої першої кодифікації радянського законодавства та будувався на основі Кримінального кодексу Радянської Росії 1922 року. За своєю структурою перший український радянський Кримінальний кодекс був ідентичним КК РСФРР (навіть було збережено однакову з Кримінальним кодексом РСФРР нумерацію й зміст статей).

У 1927 році у Кримінальний кодекс УСРР на вимогу загальносоюзних властей було внесено кілька кримінально-правових актів — «Положення про злочини державні», у якому визначалися дві групи державних злочинів: контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління, давалось поняття так званих контрреволюційних злочинів, їх склад та основні напрями кримінально-правової боротьби з ними. Постанова ЦВК РСР «Про зміни основних засад кримінального законодавства РСР і союзних республік» від 27 лютого 1927 року вимагала зазначені та деякі інші загальносоюзні кримінально-правові акти включити до складу республіканських кримінальних кодексів. У результаті з'явився узгоджений із пропонуваними змінами Кримінальний кодекс УСРР 1922 року у редакції 1927 року. Кількість злочинів, за які передбачалася можливість застосування смертної кари, зросла на третину. Розстріл у ньому згадується близько 50 разів. Такі зміни обґрунтовано давали підстави зарубіжним правознавцям характеризувати тодішнє радянське право «одностороннім класовим виміром справедливості з засадою терору у вигляді закону»⁷.

В історії адвокатури України радянського періоду 20-ті роки XX століття визначаються як початок її становлення. Головним напрямком діяльності правозаступників вважався захист інтересів громадян у судах. Унаслідок ухвалення радянського КК УСРР 1922 року зазнав певних змін й інститут захисту. Згідно зі статтею 57 Кодексу як захисники у справі мали право брати участь члени колегії захисників, близькі родичі обвинуваченого, уповноважені представники підприємств та установ, а також представники Південного бюро ВЦРПС, «Вукоопспілки» та інших професійних та громадських організацій. У КК УСРР, ухваленому

у 1922 році, передбачалось на вимогу статті 250, під час вручення копії обвинувального висновку, який видавався після закінчення досудового слідства на стадії передачі до суду, підсудному роз'яснювалось його право обирати захисника⁸.

Після запровадження нової економічної політики (НЕП) у 1922 році була поставлена на порядок денний реформа адвокатури. В умовах більшості прихильників контролю та нагляду за адвокатурою, питання про відновлення приватної адвокатури навіть не підіймалось. Положення про адвокатуру, ухвалені 2 жовтня 1922 року ВУЦВК, передбачало організацію губернських колегій захисників при губернських Радах народних суддів. Відповідно адвокатура перестала бути самостійним правовим інститутом. Свідченням цього було те, що члени колегій захисників першого складу затверджувались президією виконавчого комітету за поданням Губернської Ради народних суддів, президія радянського народного суду мала право відводу прийнятого колегією адвокатів члена колегії. У свою чергу, НКЮ отримав право в порядку нагляду відмінити постанову про зарахування в склад колегії захисників, причому без обмеження строку, президія виконкому наділялася правом по скарзі особи, не прийнятої в колегію, самостійно виносити рішення про її зарахування в колегію.

Постановою наркомату юстиції УСРР «Про реорганізацію колегій захисників» від 12 вересня 1928 року було остаточно скасовано приватну адвокатуру. Нормативно закріплювалось, що колегії захисників знаходяться при окружних судах і діють на підставі не тільки Положення про судоустрій, але й наказів, розпоряджень Народного комісаріату юстиції. На підставі Положення про колективні форми праці захисників окружних колегій адвокати змушені були працювати тільки в складі колегій⁹. До того ж у 1920-ті роки проводилась активна робота з політизації адвокатури, яка також негативно позначилась і на її кадровому складі. Боротьба велася за перевагу комуністів, а не професіоналів. Крім того, вважалося, що необхідно переглянути списки адвокатів, поповнити колегії із числа профспілкового активу, з числа направлених партійними

⁷ Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Львів: Ліга-Прес, 2007. С. 57 – 59.

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс УССР. С изменениями по 1 марта 1925 года и приложением алфавитно-предметного указателя и таблицы сроков. Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1925. 116 с.

⁹ Крупник Л. Роль адвокатів на судовому процесі «Спілки визволення України» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2017. Вип. 30. С. 74 URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/Uks_2017_309.

органами осіб, які отримали заочну освіту або які закінчили курси при колегіях, що призвело до зниження якості надання юридичної допомоги.

Наркомат юстиції УСРР у жовтні 1929 року ще більше посилив централізацію адвокатури, у черговий раз зобов'язавши її надавати юридичну допомогу виключно через юридичні консультації, а захист у суді член колегії захисників міг здійснити лише маючи відповідний ордер від юридичної консультації або президії колегії. Цей порядок надання юридичних послуг адвокатами зберігався і в незалежній Україні включно по 1992 рік.

КИЇВСЬКА ГУБЕРНСЬКА КОЛЕГІЯ ЗАХИСНИКІВ

У 1923 році організовується Київська Губернська колегія захисників. До першого складу колегії увійшли двісті двадцять дев'ять захисників, із яких включно по Києву — сто тридцять три захисники, а по округах Київської губернії — дев'яносто шість захисників. 85 % київських захисників мали повну вищу юридичну освіту, серед них тринадцять «кінговців» — перших радянських юристів-випускників Київського інституту народного господарства. Серед захисників в округах — лише половина мала юридичну освіту. На 1 червня 1928 року кількість членів колегії у Києві нараховувала вже 223 особи.

4 березня 1923 року у великій залі Київського губернського суду вперше зустрілись київські захисники, колишні присяжні повірені та їх помічники, а також колишні працівники царського суду, юристи молодшого покоління і молоді спеціалісти, випускники юридичного факультету. В цей день відбулись вибори першого складу Президії. Головою Президії було обрано більшовика з дореволюційним партійним досвідом, поляка за національністю Болеслава Скарбека¹⁰. До складу першої Президії Київської губернської колегії захисників увійшли: один із найбільш досвідчених тогочасних криміналістів Микола Пухтинський, двоє цивілістів, які мали найбільший авторитет серед юристів та популярність серед населення — Григорій Лазарєв та Ісаак Пекар. Найбільш активними серед членів Президії були: Ілля Крігель, Микола Пухтинський та Семен Ратнер — досвідчені адвокати старшого покоління.

До компетенції Президії колегії входило зарахування нових членів Колегії, розгляд дисциплінарних справ, організація консультацій, встановлення етичних норм поведінки адвокатів, встановлення розмірів відрахувань до бюджету Президії частини доходів захисників, які вони отримували у порядку приватної практики. Сума відрахувань залежно від заробітків захисників коливалась від 1 до 50 рублів на місяць. У Київській губернській колегії захисників серед адвокатів проводилась робота по підвищенню їх професійної кваліфікації, працювали гуртки самоосвіти з різних галузей права, а також з вивчення та удосконалення української мови, адже середина 20-х — період політики українізації. Окремі напрямки життєдіяльності колегії були у веденні профільних комісій, які

¹⁰ Рубльов О. Скарбек (Шацький) Болеслав Володиславович / Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил. — С. 2012. С. 595.

обирались на загальних зборах поряд з Президією (фінансова, культкомісія, консультаційне бюро тощо).

Протягом 1920-х років у Київській колегії захисників працювали найвідоміші київські адвокати: В. Лабейковський, М. Сац, О. Кулішер, В. Вакар, С. Ратнер, І. Рашба, Д. Бать; криміналісти з великим досвідом роботи: Б. Сігал, І. Фрішман, А. Гордон, цивілісти: Г. Лазарев, М. Малютін, Д. Ліберман, І. Кригель¹¹. Від початку існування Колегія ставила за мету «якнайбільш широке обслуговування трудящих мас» — це було записано у першому наказі від 13 квітня 1924 року Загальних зборів Президії Київської губернської колегії захисників. Обслуговування юридичною допомогою здійснювалось безоплатно або за вельми невелику твердо встановлену платню через юридичні консультації, в яких захисники працювали абсолютно безкоштовно. Так само безоплатно здійснювали захист за призначенням суду. Кількість цих справ була надзвичайно великою: у 1923 році їх нараховувалось тисяча триста шістьдесят сім, у 1924 році — більше семи тисяч справ. У Києві у 1923 році відкрили відразу чотири юридичні консультації: центральну, Подільську, Шулявську (район колишнього заводу «Більшовик») та Троїцьку у Ленінському (нині — Печерському) районі Києва. Трохи згодом була відкрита консультація на Львівській площі — так звана «Окружна», а також Єврейська — для обслуговування єврейських трудя-

щих на національній мові в Будинку Червоної Армії по вул. Свердлова (нині — вул. Прорізна), у справах неповнолітніх та при Бупрах № 1 та 2.

У грудні 1925 року у Києві на вул. К. Маркса (нині — вул. Архітектора Городецького)¹² відкрився адвокатський клуб, який швидко став популярним місцем зустрічей захисників. У клубі проводились всі засідання Президії Київської губернської колегії захисників¹³.

Якщо у 1923 році було надано юридичну допомогу трохи більше п'яти з половиною тисячам громадян, то у 1927 році кількість звернень громадян сягнула більше двадцяти шести тисяч. З коштів, отриманих за свою роботу, дві третини отримував адвокат, а одна третина залишалась у касі консультації, тому заробітки у часи НЕПу у захисників виходили доволі пристойними. Згорання НЕПу і взятий сталінським керівництвом курс на індустріалізацію разом зі зuboжінням народу та репресіями, залишив пристойні заробітки адвокатів у минулому.

У 1920-х роках київським адвокатам довелося взяти участь у низці гучних кримінальних справ та процесах проти «контрреволюції». Радянське репресивне законодавство налаштоване на тотальний тиск з боку комуністичної партії разом з каральними органами практично не давало жодної можливості захисникам належним чином здійснювати свої функції.

¹¹ Целтнер П. Про перші роки діяльності радянської адвокатури в м. Києві // Український адвокат. 2012. № 7 — 8 (71 — 72) липень — серпень. С. 58 — 60, 13 — 14.

¹² З відкритих джерел.: uk.m.wikipedia.or

¹³ Історія адвокатури України / Варфоломєєва Т. В. [та ін.]. Ч. 1. 2002. ... С. 80.